

Savanyú a szőlő vagy tőpörödik a citrom?

Érdekes, hogy soha semmi nem mozgatta meg annyira a műemlékvédelem szakmai közösségét, mint az ez évi Citrom-díj. A műemlék-tulajdonosok, kezelők segítség nélkül maradhatnak, a műemlékvédelem több évtizede zajló szervezeti átalakulásai, talajt vesztettsége, nélkülözhetetlen segédtudományainak - szakterületeinek - eróziója nem keltett olyan visszhangot, mint az idei Citrom-díj. Ráadásul a díj odaítélésének sem az eredendő oka váltott ki különböző előjelű reakciókat, hanem a füzéri vár helyreállításával kapcsolatos elvi viták kerültek – a laudáció lényegével szemben – ismét előtérbe. (Ezért erős felindultságában gyorsan egy Savanyú Szőlő válasz-díjjal viszonzta Füzér település polgármestere a Citrom-díjban megjelenő véleményt.)

A Citrom-díj lehet, hogy nem a legszerencsésebb megnevezés (Kicsit későn, de egyik kollégánk a Szomorú füz díj elnevezést találta volna illendőbbnek), de alapgondolata, amely szerint azokra a társadalmi jelenségekre hívja fel a figyelmet, amelyek a legtöbbet ártanak épített és még meglévő történeti értékeinknek, sajnos nagyon is fontos. Az alapítói szándék szerint épület vagy személy soha nem „érdemelheti” ki e díjat, hanem mindig egy jelenség, ami általában valaminek a következménye. Természetesen volt már olyan a díj történetében, hogy megbántottak és önmagukat érintettek érzettek jelentkeztek. Ilyenkor hosszas beszélgetés után még jobban kiviláglott, hogy milyen természetellenes körülmények és feltételek háttérével született a „végeredmény”, amin tükröződik a visszásság.

A díj ellentmondása, hogy a látható, azaz a megnevezett épület az okozat, a díjat azonban maga a kiváltó ok érdemli ki. A díjat az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága hozta létre és alapítása évében túlságosan is nagy sajtó figyelmet kapott, mert szenzáció jellegű hírként jelenhetett meg a döntés. A sajtó számára kevésbé bizonyult értékes hírnek a legjobb helyreállításokat elismerő ICOMOS-Díj, vagy pedig a Példaadó Műemlékgondozásért Díj. Emlékszünk olyan Műemléki Világnapra is, amikor azért nem jelent meg semmi díjainkról, mert az egyik legjelentősebb sajtóorgánunk csak a Citrom-díjról lett volna hajlandó tájékoztatást adni. Sajnálatos tényként állapíthatjuk meg, hogy az ICOMOS-Díjnak és a Példaadó Műemlékgondozás Díjnak nincs, csupán a Citrom-díjnak van szakterületünkön kívülről jövő visszhangja. Sajnos a szakmai értékelésnek ma ez az az egyetlen formája, amely, néha átlépve a nem szakmai közönség inger-küszöbét is, visszajelzést nyújthat a szakmai kérdések fogadásáról is.

Az egyik idei Citrom-díj miatt ismét előtérbe került a rekonstrukció kérdése. Ezzel kapcsolatban már sokszor kifejtette az ICOMOS a véleményét. Aki ismeri az előzményeket és a korábbi nyilatkozatokat, abban fel sem merülhetett, hogy önmagában ezt a kérdést érdemes újra felszínre hozni. A helyzetnek az aktualitását pontosan az adta, hogy egy – a kiváló és valóban kimagasló építészeti alkotásokat elismerő – díj most kiterjesztett kategóriában éppen a megkérdőjelezhető program megvalósulását állítja példának. Még ennél is elgondolkoztatóbb, hogy indoklásában a rekonstrukcióval együtt járó minden szakmai és etikai kétség félretolását, figyelmen kívül hagyását erénynek állítja be! A reagálások ugyan nem teljesen mentesek a személyeskedő, minősítő felhangoktól sem, annak ellenére, hogy a Citrom-díjat odaítélő (nemcsak az ICOMOS MNB képviselőiből álló) bizottságot soha nem személyes indíttatás vezeti. Egyedül azok a nemzetközi elvek ismeretén és alkalmazásán álló megfontolások irányítják, amelyek ugyan maguk is változnak-alakulnak a világunkat általában is jellemző változásokhoz hasonlóan, de a meglévő értékek megőrzésének mindenek előtti fontosságát azonban változatlanul elsődlegesnek tekintik! A műemlékvédelem szervezeti átalakulásával összefüggő szétaprózódásának következtében előállt – remélhetőleg átmeneti – zavarodottságot, elbizonytalanodást jól példázza az elvek és gyakorlat terén megmutatkozó mai helyzet, amelynek okait, következményeit és lehetséges megoldását más alkalommal érdemes lenne részleteiben is elemezni.

A kialakult vita tárgyilagossága érdekében érdemes rögzíteni, hogy a műemlékvédelemtől nem teljesen idegen a rekonstrukció fogalma és a gyakorlata sem. Jobb esetben tévedés, rosszabb esetben szándékos ferdítés úgy beállítani a rekonstrukció kérdését, mintha minden esete egyforma lenne. Mint minden más eszköznek, a rekonstrukciónak is megvannak az elvi alapon körvonalazott, jól értelmezhető lehetséges határai. Ennek ismerete különösen fontos akkor, amikor fizikai valóságában megvalósuló, azaz megépített rekonstrukcióról beszélünk. Közismert dolog, hogy a legfelkészültebb szakemberek – építészek, régészek, művészettörténészek – foglalkoznak töredékesen fennmaradt alkotások elvi rekonstrukciójával. Ez a munka komoly szakmai tudást, tájékozottságot és elmélyülést igénylő, látványos feltételezésekhez vezető dokumentumokat eredményezhet, amelyek közül sok joggal lehet nagy elismeréssel elfogadott tudományos értekezés. Azonban ezek a munkák másképp jelennek meg papíron és másképp az eredeti információt hordozó maradványokra rátelepedve, az elképzelt eredeti-teljességet megjeleníteni kívánó formában és méretében megépítve. Egészen más felelőssége van a rekonstrukció e két különböző formájának. Az elvi rekonstrukciót a későbbi kutatási eredmények átírhatják, a megépített rekonstrukciót viszont gyakorlatilag már nem. Nem vitatható, hogy a megismerhetőség korlátain belül lehet és kell is szakmai vitát folytatni és lehet, sőt érdemes is különféle véleményeket ütköztetni. Az építészet szerepvállalása e téren azonban különös felelősség. Az írott megjelenés egy személyhez, szakemberhez (építészhez, tudós kutatóhoz) kötődő vélemény, a kőben-téglában rögzített változat viszont egy (többé vagy kevésbé) szubjektív véleményt jelenít meg objektív, fizikailag létező valóságként.

Ezért a rekonstrukció és különösen annak mértéke nem csak szakmai, hanem komoly etikai kérdés is. Kérdés tehát,

- Hogyan kívánjuk történeti értékeinket bemutatni - Olyannak, amilyenek voltak, vagy olyannak, amilyenek mai elképzelésünk szerint szerettük volna, hogy legyenek? Többféle elméleti rekonstrukciós elképzelés alapján meg szabad-e építeni az egyik változatot, és ha igen, akkor miért nem egy másik, hasonlóan valószínű változatot?
- Az egyediséget, különösséget, annak visszaállítására törekvő, de azzal értelemszerűen éppen ellentétes módszer, az analógiákat kereső és alkalmazó „helyreállítás”-nak nevezett rekonstruktív kiépítés mit kíván helyreállítani?
- A feltételezésen alapuló, vagy akár a csak valószínűsíthető, az eredeti értelmezésén túllépő hajdan volt stílushoz igazodni szándékozó rekonstruktív kiépítés miben és hogyan szolgálja az eredeti érték bemutatását?
- Ha minden megépíthető, ami hihető, akkor mire vonatkozik a „nem hamisítani” szakmai felelőssége – mi a hihető és a szemfényvesztés között a különbség, a rézgyűrű aranyként árusítható?
- Történeti és kutatási eredményeinken alapuló ismereteinken túl szabad-e érzelmeinknek engedve visszamenőlegesen történelmet építeni?
- Visszafordíthatatlanul át lehet-e írni mai olvasatunkkal az eredeti maradványokat – megakadályozva a későbbi értelmezés lehetőségét?
- Mai építészetnek tekinthető-e elmúlt történeti kor építéstechnikájának kizárólagos alkalmazása?
- Ha turisztikai hasznosításkor a mai tűzvédelmi (és más) követelmények például menekülőlépcsőt írnak elő egy műemlék esetében, vajon akkor az megépíthető soha nem volt lenyűgöző román kori toronyként?
- A pillanatnyi érdeket szolgáló turisztikai hasznosítás zászlajával takarózó „műemlékfejlesztés” nevében a pillanatnyi igények szolgálata ellehetetlenítheti egy későbbi kor mainál fejlettebb, vagy más szemléletű kutatását?
- Szabad-e történelemtudatunk ápolására és fejlesztésére feltételezéseken alapuló helyreállításokat hívnunk, amikor a helyszín a gyanútlan, tájékozatlan szemlélőkben hitelesíti az ennek alapján hirdetett történelmet? Ez mennyiben más, mint a nagyvilágban

sokfelé népszerű, de a tudósok által joggal elítélt megalapozatlan - östörténet gyártás?

Hasonló kérdéseket még hosszasan lehetne sorolni. A műemlékvédelemnek és a műemlék helyreállítások elveinek és gyakorlatának is megvan a maga története. Mai szemléletünket és helyreállításainkat is át fogják értékelni – ahogy ezt mi is tesszük azoknak a helyreállításával, akiktől ezt a szakmát tanultuk és örököltük. Ma is mást ítélünk követendőnek, és a jövőben is más szempontok fognak érvényesülni. Ezért az eredeti műemléki érték bemutatásakor a mai hozzáállással kapcsolatos visszafordíthatóság kérdése is felmerül.

Kétségtelen, hogy nagyon sok mai elvárásra nem tud mindenki által elfogadható választ adni a hajdan joggal elismert műemlék-helyreállítási gyakorlat. Ezekre biztos, hogy megoldást kell találnia, a legjobb gyakorlatokat közkinccsé kell tenni, mint ahogy ezt szolgálja az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság másik két díja is!

Az évtizedekkel korábbi műemlék-helyreállítási gyakorlattal nehezen adható át a történeti értékhez kötődő szellemiség – de nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez gyakorlat is változik: az örökség nem anyagi dimenziójának a fontossága napjainkra már a nemzetközi iránymutatásokban ugyanolyan súllyal szerepel, mint a fizikai értékek megőrzésének a kötelezettsége. Ezen a ponton a programalkotás, a funkció meghatározása is ugyanezeket a kérdéseket vetheti fel, de ma jobbra csak turisztikai (látogatószám) szempontok léteznek. Történeti értékeink egyedül hiteles tartalommal lennének megtölthetők. Mégis manapság úgy tűnik, mintha csak a szenzáció és a látványosság iránti igény mozgatná meg az embereket. Ez a mindenek feletti, csak egy irányba mozdító lendület nem kedvez az értékmegőrzés és a fejlesztés érdekeit egyaránt kielégítő „kötéltáncnak”. Egyetlen szempont túlhangsúlyozása a hosszútávra elérni szándékozott fenntarthatóság szempontjából is hátrányos. Valahogy úgy, ahogyan a gyermeknevelésben is: a túlszeretett gyermekben is előbb-utóbb visszaüt valami...

A vitában megjelenő, az ICOMOS-szal kapcsolatosan a személyeskedés vádját megfogalmazó észrevételekkel kapcsolatban szükségesnek látszik ismételtén rögzíteni, hogy egy ilyen szakmai elhivatottságú szervezet nem személyekkel, és különösen nem azok, még kevésbé tevékenységük meg- vagy elítélésével foglalkozik. Mivel döntéseit csak szakmai szempontok vezérik, egyáltalán nem biztos, hogy minden állásfoglalásában a nagy többség véleményét képviseli. Ilyen értelemben nem népszavazáson alapuló többségi véleményt alkot, hanem szakmai érvek mentén születnek állásfoglalásai, aminek alapja a sok évtized alatt kiforrott és folyamatosan alakuló nemzetközileg is elfogadott műemlékvédelmi elvek képviselése. Szakmai szervezetként nyitott minden szakember előtt, aki vállalja a részvételt ebben a munkában, ahol esetleges meggyőző érveivel még a nemzetközi közvélemény alakítására is lehetősége adódik.

Sokáig a műemléki értékekkel kapcsolatos felelőtlen tulajdonosi hozzáállás példaképe volt a Várkert Bazár. E műemlék gyalázatos állapota - mint jelenség - méltán adott okot a Citrom-díjra, amelyet meg is kapott. Legnagyobb örömünkre néhány évvel ezelőtt a Műemléki Világnapi díjkiosztás végén egészen másként került ismét előtérbe ez a helyszín. Egy összetöporodott, száraz citromot kapott vissza az ICOMOS MNB - a Várkert Bazár valóban minden elismerésre méltó helyreállítása után. Ennek lehet a legjobban örülni, és csak sok hasonló töporodott citromot kívánhatunk magunknak és mindenkinek, aki joggal aggódik műemlékeinkért!

ICOMOS MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁG